

ИСҲОҚХОН ТЎРА ИБРАТ

МЕЗОН УЗ-ЗАМОН

ТОШКЕНТ
«МАЪНАВИЯТ»
2005

Нашрга тайёрловчилар, изох муаллифлари:
Улуғбек Долимов, Нурбой Жабборов

МЕЗОН УЗ-ЗАМОН¹

Жавоб берадур: мана бундин ортиқ нодонлик бўлмаски, адувлари — душманлариға бор нимарсасини бериб, ани(нг) азобини, ҳисобини ўзи берсун. Худо бул феълдин сақласун. Шул бойларга ҳаётларида мактаб ёки мадраса ё хизмати динияни тарғиб қилса, улар қаттиғ ёмон кўрадурлар эди. Мана эмди бориб кўрарлар. Буларни(нг) ўз олдида кўб кишилар шу хил вафот бўлди - кўрдилар, булар ибрат бўлмади, ҳирси дунё ғалаба қилди. Афғниёу фуқаро эмас, бутун исломда мингдан бир киши ризқи муқаддара²га қаноат қилиб, истиқомати шариатда бўлган. Ҳама мубталои дунё ва ғано. Хоҳ шайх, хоҳ олим, хоҳ хон, бу бир... замонани(нг) даври бирла келгон...

Бу сўз эмди айтилгон эмас. Ҳама тасаввуфда бу бор. Аммоки ман бу «Мезон»ни муқаддима қилмоқда сизни «Хубб уд-дунё...»³дан кўнглингиз қайтаруб, сўнгра муддао ёзаман. Бу «Мезон уз-замон» мақсади халқға амри маъруфдурким, **кунтум хайра умматин ухрижат лин-наси таъмуруна бил-маъруфи ва танҳавна анил-мункар**⁴ муфоди⁵га қараб, ҳар фард аз афроди уммат маъмури амри маъруфдур. Бу амрни гарданидин тушурмоқ фақат айтмак ила бўлур. **Ва ма алар-расули иллал-балағул-мубин**⁶ этмак бўлса, қалам ила бўлур. Савт ила айтилса, бир самоъ эшитуб тамом бўлур. Қалам била бўлса, қиёматгача хизмат бўлур, ҳар бир аҳли савод кўруб ўқуса, амри маъруф бўладур. Биз қилиб турган хизмат кейинги асрларга ҳам хизмат этар умидинда бўлуб қалам юргуздук... Аллоҳ таоло бу хизматимизни қабул этуб, сўзимизни исломға таъсирини этсун. Омин.

БИРИНЧИ МЕЗОН

Мезон - баробар қиладургон тарозудур. Бу асрларни, замонларни вазн қиладур. Сўнгра ҳосили мезон — бир натижа ҳосил бўлур. Биз бу мезон ила ўз асримизни тортамыз. Аввалги замон ва кейинги замонларни(нг) бўлак тарозуси бор. Биз кўз билан кўрган нимарсани вазн қиламыз. Табодили замон⁷ — инқилоб овондин зухур этмиш. Ашъи жадида ва асбоби

¹ Асарнинг бизга маълум бўлган ягона кўлёмаси Ўзбекистон ФА Шарқшунослик институти фондида 11618 рақами билан сақланади. Кўлёманинг дастлабки саҳифаси йўқ.

² **Ризқи муқаддара** — тақдирда белгиланган ризқ.

³ **Хубб уд дунё** - «Хубб уд-дунё раъсу куллу хотиъа» (Дунёга муҳаббат қўйиш барча хатоликлар боши) — ҳадисдан.

⁴ Оли имрон сураси, 110-оят. Мазмуни: (Эй, уммати Муҳаммад), одамлар учун чиқарилган миллатларнинг энг яхшиси бўлдингиз. Зеро, сиз яхши амалларга буюрасиз, ёмон амаллардан қайтарасиз (Қуръони карим оятлари мазмуни Алоуддин Мансур таржимаси асосида изохланди).

⁵ **Муфод** - мазмун, моҳият.

⁶ Анкабут сураси, 18-оят. Мазмуни: Пайғамбар зиммасида (Оллоҳ фармонини бандаларга) очик-равшан етказишгина бордир.

⁷ **Табодили замон** — замон ўзгариши.

адидаларни кўруб, булар ҳама халқи Оллоҳга ато қилинган нимарсалар экан. Булар баъзиси хусния ва баъзиси нисбия суратинда кўрунуб, истеъмоли алал-умум бўлуб, бундан баъзи муташарриълар⁸ ижтиноб қилсалар⁹ ҳам умумун-нос тайассиран лин-нос (одамларга осон бўлсин учун) тутуб, одат қилдилар ва расму урф билдилар. Ва баъзи мутазоҳидлар, аслидин бохабарлар, ижтиноб ва тақво қилдилар — бу бизим аҳли ислом. Баъзилари ҳаром, макруҳ деб авом халқни тафриқага, машаққатга қўйдилар.

Аввалдин биз — аҳли ислом уламосини жузъий сўзларга кулли жанжал қилиниб, байнал-уламо¹⁰ ихтилоф бўлуб юргандур. Булар ҳам ани қабилиндан: фақат исломията кифояти иттифоқ ва иттиҳод¹¹ зурурлиги ҳеч кимни андишасида, ноаниқ чакана ишни катта қилганлар. Худо амринда уламолардин амри маъруф, ағниёдин эҳсон, бинои хайру имдод, фуқаро ва умумун-носдин ҳаракати касби илм тараққий ва таолий эди. Йўқ, булар ишни ғайри мавзуъга ишлатдилар. Уламо ва фузало ва авом ҳама нафс хизматидан бўшамай, дунё қилмоқ, иморат, ҳашам, манфаати нафсияларин мубталойи. Хизмати уммат, хизмати миллат деган нима? Ани билмай, муни қилмаса ҳаром, муни қилмаса макруҳ, бу мустаҳаб, бу мубоҳ деб, бу умматга фарзи айн бўлган ишлар қолуб, мустаҳаб ила макруҳни жанжал қилдилар. Чунончи, булардан аввали ҳолларда янги жорий ҳама ашё бўлса, булар кўрмаган бўлсалар, ани ҳаром ақида қилиб, то расму урфу таомил бўлгунча ҳуркуб турдилар. Сўнгра било иштибоҳ¹² истеъмол қилдилар.

Бу бизни халқимизни бир вазълари борки - куйундек, буларга бир мақол ҳаром дейилур, ҳуркиб елур. Мундин беш йил аввал ҳаром деб ҳуркиб юрган нимарсаларни ўзлари олуб ҳамадин аввал тутдилар. Мана бундан буён ҳама ашёи жадидалар зуҳур этса, яна шул хил ҳуркарму? Кейинлар бу халқларимизни бу феъллари беилмлиқдан, шаҳар кўрмагонлйқдан маҳз ваҳшийликдур. Буларда авваддан маданият йўқ эди. Мана эмди анча-мунча ихтилооти фариқи ажнабийлар¹³ илан кўзлари кўруб туруб, фойдаи динимиз не — билдилар. Аммоки ўзлари урнамайдурлар.

Бу ахлоқлари тарбия илан аҳолидан йўқ қилса, тамбаллик тухми кўкаруб Туркистонни истило қиладур. Халқни зиллатга солур. Расулуллоҳ ҳазратлари марҳамат қилибдурларки: **Ал-илму иззуд-дунйа ваш-шарафул-охирати**¹⁴ деб. Иккинчи бир ҳадислари: **Утлубул-илма ва лав кана бис-Сийн**¹⁵. Бул ҳадислар бизни талаби илм қилмоққа таклиф қиладур. Биз қочармиз. Шориъи акбар¹⁶ набиййина алайҳиссалом қайси сўзларидан зарар кўрдукки, меҳнат қилиб, қаттиғ урнамаймиз? Ҳеч иш қўлга келмайдур, илло қаттиғ ҳаракатлардан. Бул тўғрида Худованди акбар Каломи қадимда айтадур: **Ва ан лайса лил-инсани илла ма саъа**¹⁷. Ҳаракат даркор. Бул ҳам ҳадисдурки, дар таваккул пойи уштурро бибанд. Аввал инсон — сўнгра таваккул. Мана «Мезон»ни(нг) сизга кўрсатадургон вазни.

Аввалги асрларни(нг) одами, чунончи боболарингиз ёки бўлак одамлар илмда, хунарда, маъишатда — жамиъи умуринда¹⁸ машаққатда ўтган. Эмди умури маъишат роҳатга бадал бўлди. Боболарингиз чакмоқчақар эрдилар, кўрки, ҳозир қандоқ роҳат. Қаро чироқ ёқар эрдилар, электрий ламфа қандоғ роҳатдур. Инқилоби замон шундоғ қилди. Хусусий сафар қилмоқда машаққатларга қараб вазн қилинг. Тошканд илан Хўқанд ароси бир ҳафта кўб меҳнат

⁸ **Муташарриъ** — шариат билимдонлари.

⁹ **Ижтиноб қилмоқ** — сақланмоқ, ўзини тиймоқ.

¹⁰ **Байнал-уламо** — олимлар орасида.

¹¹ **Иттиҳод** — бирлашиш, қовушиш.

¹² **Било иштибоҳ** — ҳеч бир шубҳаланмай.

¹³ **Ихтилоти фариқи ажнабий** — чет эллиқлар билан борди-келди қилиш.

¹⁴ **Илм** — дунё иззати ва охират шарафи (ҳадис).

¹⁵ Хитойга бориб бўлсада илм талаб қил.

¹⁶ **Шориъи акбар** — шариатнинг улуг асосчиси (Пайғамбар алайҳиссалом назарда тутилган).

¹⁷ Нажм сураси, 39-оят. Мазмуни: Инсон учун фақат ўзи қилган ҳаракатигина бўлур (яъни ўзгаларнинг қилган яхши амалларидан унга бирон фойда етмас).

¹⁸ **Жамиъи умуринда** — барча ишларида.

илан, йигирма сўм сарф илан, бир ҳафтада сарт аробада борилур эди. Худованди оламни(нг) марҳамати, ҳукумат ҳаракати илан темир йўллар солинуб, бир уч соатда тўрт сўм сарф ила борадургон бўлди.

Бўлак ашёлар ҳам бул тариқа осон мезон қилганда фарқ бўлур. Бул осонлик аввалда нега бўлмагон? Бунга сабаб мутараққий ва маданий халқни(нг) йўқлиги, их-тилот йўқлиги. Бинобарин, қийинликда бўлган. Асли иллат ҳамасига илму ҳунарсизлик. Илму ҳунар бўлса, мактаб-мадраса бирла бўлур. Бу асбоби илмлар ҳеч бири бизда йўқ учун ҳама умуримизда уср¹⁹ бўлган. Эмди дунё ва охират роҳати илм экан, нимага ўкутмадукки, биздан кейинги авлодларимиз роҳатда бўлмадилар. Оллоҳ таоло бизга йуср²⁰ ни хоҳлагон, усрни хоҳлагон эмас. **Йуридуллоҳу бикум ул-йусро ва ла йуриду бикум ул-усро**²¹ деса, биз ўзумизни ўзумиз қийинликка солган. Худо солган деб қийинликдан чиқмай юришимиз мани Худо шундай қилган деб иймонга келмаган қабилиндандур. Агар бидъат деб тақво қиладургон бўлсангиз, бул бидъат бўлса, бидъат эмас нимарса қайси? Чакана фикр ила мусулмончилик муддаоға етиб бўлмайду. Катта йўлдан юруб борадур подшоҳга — Худованди олам боргоҳига. Овони илму ҳунар²² ва касб бўлганда атрофу акноф ўртага чиқиб ийд қилиб юрса, биз халқ ғарибу ожиз бўлуб бир кунжада ўтурсак, ўз аҳлимиз майли, ажнабийлар нима дейдурлар? Бас, ўкунг, ҳунар касб этмак учун ҳаракат даркор экан, кўруб турубсиз.

ИККИНЧИ МЕЗОН

Ислом дини ва шариат иборати иттиҳод ва иттифоқдур. Чунончи, Каломи қадимда Оллоҳ таоло айтур: **Ваътасиму биҳаблиллаҳи жамиъан ва ла тафаррақу**²³. Яъни Худонинг риштаи маҳкамига даст уринглар, ҳамаларингиз иттифоқ бўлуб, тафриқа ва пароканда бўлмай. Ҳама муттафиқ бўлуб, нифоқ қилманглар, дер. Ва ҳам Оллоҳ таоло буюрадурки: **Ва ла тақуну каллазийна тафаррақу вахталафу мин баъди ма жаа ҳумул-баййинат**²⁴. Яъни мутафаррик ва ихтилофда бўлманглар ул кишилардекки, мутафаррик бўлдилар. Сўнгра иттифоқ ва иттиҳоддаги халқни(нг) тараққийларини кўрдилар. Сураи «Анфол»да буюрадурки: **Ва ла танозаъу фатафшалу ва тазхаба рихукум**²⁵. Яъни бир-бирингизга мунозаат қилманглар, нифоқ этманг. Қўрқингки, роҳатларингиз қўлдан кетар. Яъни сизни(нг) нифоқингиз таъсири қабойилларингизга уруб аларни(нг) таъсири оламга урадур. Бас, боиттифоқ тафкир²⁶, тадбир ва дафъи душманга ожиз бўлманглар. Сураи «Оли имрон»да айтадурки: **Ва шовирҳум фил-амри фаиза азамта фатаваккал алаллоҳ**²⁷. Яъни, эй расул, сан замоники, агар бир амрга мубошарат қилсанг, мустабид бўлма, худройлик қилма. Балки асҳоб ила машварат қил. Дор уш-шўрода бўлган иттифоқ илан ишга ҳаракат қилиб, ани рой қилиб, ул корни(нг) оқибатини манго таваккал қил. Ва ҳам сураи «Шўро»да мўминлар таърифида айтадур: **Валлазийна астажобу лироббиҳим ва ақомус-солата ва амруҳум шуро байнаҳум**²⁸. Яъни биҳишт ул кишигаким, Худосини даъватини қабул қилиб, намозни барпо қилиб, ҳар амри бўлса, ани шўро (маслаҳат

¹⁹ Уср — қийинлик.

²⁰ Йуср — осонлик.

²¹ Бақара сураси, 185-оят. Мазмуни: Оллоҳ сизларга енгилликни истайди, сизларга оғир бўлишини истамайди.

²² Овони илму ҳунар — Илму ҳунар замони.

²³ Оли имрон сураси, 103-оят. Мазмуни: Ва барчангиз Аллоҳнинг арқонига (Қуръонга) боғлангиз ва бўлинмангиз.

²⁴ Оли имрон сураси, 105-оят. Мазмуни: Аниқ ҳужжатлар келганидан кейин бўлиниб кетган ва бир-бирлари билан ихтилоф қилиб, талашиб-тортишган кимсалар каби бўлмангиз.

²⁵ Анфол сураси, 46-оят. Мазмуни: Ва (ўзаро) талашиб-тортишмангизки, у ҳолда сузлашиб, куч-қувватингиз кетар.

²⁶ Тафкир — фикрламок.

²⁷ Оли имрон сураси, 159-оят. Мазмуни: Ва ишларингизда уларга маслаҳат солинг! Энди (маслаҳат қилгач, бирор ишни) қасд қилсангиз, Оллоҳга суянинг — таваккал қилинг!

²⁸ Шўро сураси, 39-оят. Мазмуни: Улар Парвардигорларига ижобат-итоат этган ва намозни тўқис адо қилган зотлардир. Уларнинг ишлари (мудом) ўзаро шўро—маслаҳат (билан) бўлур.

билан²⁹) этибдур.

Сўнгра сураи «Бақара»да буюрадурки: **Ва из қола роб-бука лил-малаикати инний жаъилун фил-арзи халифатан. Қолу атажъалу фийҳа ман йуфсиду фийҳа ва йусфикуд-димаа ва нахну нусаббиҳу биҳамдика ва нуқаддису лак. Қола инний аъламу ма ла таъламун**³⁰. Ҳосили калом буки, Худои таоло мушовара қиладур малоикаларгаки, (одамни) рўйи заминга халифа қиламан. Улар айтадур: «Агар халқ этсанг уларни ер юзида фасод қилурлар ва қон тўқарлар. Биз Сени(нг) тасбеҳ ва такдисингни қилиб турибмиз». Худо айтадур: «Мани(нг) билганимни сизлар билмассизлар».

Бас, Худованди олам ҳазрат Одамни(нг) мартабаларини кўрсатди. Малоикалар қабул қилиб, ўзининг сўзин биз билмадук, дедилар. Бас, мақсуд: Худованди олам **Фаъалун лима йурид**³¹, **Олим ул-ғайби ваш-шаҳодат**³² дур, машваратга муҳтож эмас эди. Нима учун машварат қилди? Магар уларга машварат одобидан таълим бермоқни ирода қилди. Ва дигар сураи «Моида»да Оллоҳ таоло буюрадур: **Ва таъавану алал-бирри ват-тақво ва ла таъавану алал-исми вал-удвон**³³. Яъни ҳамкорлик қилинг, ионат беринг ҳар савоб ишга ва иттиҳодга ва эҳсонга саъй қилинг ва ҳар ишики, сабаби адоват ва нифоқдур, анга ионат қилманг, дейдур. Ва ҳам сураи «Бақара»да айтурки: **Ва казалика жаъалнакум умматан васатан**³⁴. Яъни ман сизларни уммати адолат ихтиёр қилдим ва қарор бердим: мояи адолат — мухторият, вифоқ ва иттиҳоддур.

Сураи «Ҳужурот»да айтурки: **Иннамал-муъминуна ихватун фааслиҳу байна ахавайкум**³⁵. Яъни мўминлар бир-бирига биродардур. Агар нифоқ бўлса, иккисини(нг) ўртасини сулҳ қилинглари, дейдур. Ва ҳам сураи «Бақара»да айтур: **Вал-фитнату ашадду мин ал-қатли**³⁶. Яъни икки кишини(нг) миёнасига фитна қилмоқ одам ўлдирмоқдан ёмонроқдур. Сураи «Моида»да айтур: **Вас-сорикү вас-сорикату фақтаъу айдийаҳума**³⁷. Яъни ҳар марду заники, ўғирлик қилса, қўлларини кесинглари. Зероки, мунофиқдур: ўз биродарларига нифоқ қилибдур. Сураи «Нур»да айтадур: **Аз-зонияту ваз-зоний фажлиду кулла воҳидин минҳума миата**³⁸. Яъни зану мард зинокунандалара юз қамчи урунглари. Зероки, нифоқ ва фасод ишини қилибдур. Ва сураи «Бақара»да айтур: **Ва ақимус-солата ва атуз-закот**³⁹. Яъни намоз ўқинглари ва закотни адо қилинглари. То аз ҳоли бечорагонки, биродари шумоянд⁴⁰, хабардор бўлунглари ва гафлат қилманглари. Зероки, гафлат бегоналиқдур. Бегона нифоқ бўлур. Вифоқ ила нифоқдин халос бўлурсизлар.

Сураи «Оли имрон»да айтадур: **Ва лиллаҳи алан-наси ҳажжул-байти ман истатоъа илайҳи сабила**⁴¹. Яъни ҳажга боринглари қодир бўлсаларингиз. Токи ўз биродарларингиз ила

²⁹ Қавс ичидаги изоҳлар нашрга тайёрловчиларники.

³⁰ Бақара сураси, 30-оят. Мазмуни: Эсланг (Эй, Мухаммад), Парвардигорингиз фаришталарга «Мен Ерда (Одамни) халифа қилмоқчиман», деганида улар айтдилар: «У Ерда бузғунчилик қиладиган, қонлар тўқадиган кимсани (халифа) қиласанми? Ҳолбуки биз ҳамду сано айтиш билан Сени улуғлаймиз ва Сенинг номингни мудом пок тутамиз». (Оллоҳ) айтди: «Мен сизлар билмаган нарсаларни биламан».

³¹ Буруж сураси, 16-оят. Мазмуни: (У) истаган нарсасини амалга оширгувчидир.

³² Ҳашр сураси, 22-оят. Мазмуни: (У) ғайб ва шаҳодатни (яъни яширин ва ошкора нарсашюрни) билгувчидир.

³³ Моида сураси, 2-оят. Мазмуни: Яхшилик ва тақво йўлида ҳамкорлик қилингиз, гуноҳ ва ҳаддан ошиш йўлида ҳамкорлик қилмангиз!

³⁴ Бақара сураси, 143-оят. Мазмуни: Сизларни ўрта (адолатли) бир миллат қилдик.

³⁵ Ҳужурот сураси, 10-оят. Мазмуни: Мўминлар ҳеч шак-шубҳасиз оға-инилардур. Бас, сизлар икки оға-инингизнинг ўртасини ўнглаб қўйинглари!

³⁶ Бақара сураси, 191-оят. Мазмуни: (Одамларни) алдаб, фитнага солиш ўлдиришдан ёмонроқдир.

³⁷ Моида сураси, 38-оят. Мазмуни: Ўғри эркакни ҳам, ўғри аёлни ҳам қилмишларига жазо бўлсин учун, Оллоҳ томонидан азоб бўлсин учун қўлларини кесинглари.

³⁸ Нур сураси, 2-оят. Мазмуни: Зинокор аёл ва зинокор эркак — улардан ҳар бирини юз даррадан уринглари.

³⁹ Бақара сураси, 43-оят. Мазмуни: Намозни тўқис адо қилинг, закотни беринг.

⁴⁰ То аз ҳоли бечорагонки, биродари шумоянд — Ёру биродарларингиз ичидаги бечораҳоллардан хабардор бўлинглари.

⁴¹ Оли имрон сураси, 97-оят. Мазмуни: Ва йўлга қодир бўлган кишилар зиммасида Оллоҳ учун мана шу уйни ҳаж-зиёрат қилиш бурчи бордир.

улфати муҳаббати тоза пайдо қилинлар. Ҳар йўлда иттифок, дўстликни ўртада тутунлар. Яна сураи «Оли имрон»да айтур: **Фанажъал лаънаталлоҳи алал-козибийн**⁴². Яъни қарор бердим Худони(нг) лаънатиини ёлгончиларга.

Чунки ёлгончи нифокни ошкор қилур. Сураи «Нисо»да айтур: **Йа аййуҳа-н-насу-т-тақу роббақуму-л-лазий холақоқум мин нафсин воҳидатин**⁴³. Яъни, эй мардум, қўрқинлар Худойингизданки, сизларни бир ота ва бир онадан пайдо киддики, отангиз Одам ва онангиз Ҳаводур. Бас, ҳамаларингиз бир кишини(нг) фарзанди: ўғул-қиз, оға-ини. Бир-бировларингизга муҳолафат қилманг. Иттифок — бир тил, бир жон, бир тан ва бир жиҳат бўлунлар. Бул тўғрида Саъдий айтур:

Бани Одам аъзои яқдигаранд,
Ки дар офариниш з-як гуҳаранд.
Ки узви бадард оварад рўзгор,
Дигар узвхоро намонад қарор⁴⁴.

Рубоий:

Заволи мулка сабаб шўру шар эмаса надур,
Тараққиёта адоват зарар эмаса надур.
Бақои миллат эдар иттиҳоддан тавлид,
Бу шабуҳи мулк аҳли назар эмаса надур.

Иккинчи тариқ будурки, шориъи акбар ҳадислари «Саҳиҳи Бухорий» жузъи сонийсида Ихоу-н-набийи бай-на-л-муҳожирин ва-л-ансори ан-Саъд ан-жаддиҳи қола: «Ламма қадиму-л-Мадина та ахо Расулуллоҳи саллоллоҳу алайҳи васаллам то охири ҳадис»⁴⁵. Яъни расули Худо марон ҳунайфа⁴⁶ ки, Мадинага қадам ташриф буюрдилар. Ансорки аҳли Мадина, муҳожирки аҳли Маккадурлар, ўрталарига биродарлик солуб, биродари зоҳирини биродари ботиний арқони била бойладилар, маҳкам қилдилар, чунончи, акди расул ботин эди, пайғамбарликки расули зоҳирдур, муайяд қилдилар. Бас, моли муллоқ, боғ ва нақдларини миёналарида тақсим қилдилар. Ҳаттоки бир ансорни(нг) икки завжалари бўлса, бирини талоқ қилиб, дигарларига қабули никоҳладилар.

Ва дигар буки: **Ядуллоҳи маъа жамоатиҳи**, яъни Худони(нг) қўли жамоат иладур. Худованд мустабидларга иши йўқ вақтида сўрайдур. Худонинг иродасидан ташқари ҳеч иш анжом топмайдур, дерлар. Шориъи акбар буюрадурлар ҳадисдаки: **Инний биқум минний мажлисан ва аҳсанукум ахлоқан алмуваттинунна акнофан аллазийна йанифунна ва йунифун**. Яъни манга яқинроқ сизлардан жаннатда ул киши бўлурки, хушхулқдур ва акноф оламини сайр қилиб, мардумни улфат ва иттифокқа солур, нифок ва муҳолафатдин қайтарур. Ўзи халққа улфат, вифоқ йўлини тутур, дерлар.

Яна бир ҳадисларидур: **Алмуъминуна ҳаййинун ва лай-йинун**. Яъни мўмин ул кишидурки, мулойим ва нармхислат бўлур. Мардумга вифоқ йўлин тутар.

Бешинчи ҳадисда айтурларки: **Улуфун маълуфун ва ла хойра фийман ла биулуфин**. Яъни Худованди олам бу оламни ижтимоъ учун яратгандур. Хайр йўқ ул кишидаки, худрой ва мустабид бўлса, улфат бўлмаса ва улфат қилмаса.

Олтинчи ҳадисларидур: **Алмуъмину лилмуъмини ка-л-бунйон йашудду баъзукум бибаъзин**. Яъни мўминнинг мўминга нисбати бамисоли девор иморатидурки, баъзиси

⁴² Оли имрон сураси, 61-оят. Мазмуни: Ёлгончиларни Оллоҳ лаънат қилишини сўрайлик.

⁴³ Нисо сураси, 1-оят. Мазмуни: Эй инсонлар! Сизларни бир жондан (Одамдан) яратган Парвардигорингиздан қўрқингиз.

⁴⁴ Одам фарзандлари бамисоли яхлит аъзо,

Чунки улар барчаси бир гавҳардан яралган.

Агар аъзолардан бирортаси оғриси,

Бошқаси ҳам азият чекади.

⁴⁵ Пайғамбаримиз ансор ва муҳожирларни биродарликка даъват этганлари ҳақида. Саъд ўз бобосидан ривоят қиладики: «Расулуллоҳ саллоллоҳу алайҳи васаллам Мадинага келган вақтларида муҳожирлар ва ансорларни биродарликка чақирдилар».

⁴⁶ **Ҳунайфа** — вақт, қисқа муддат.

баъзисини маҳкам қилур. Маълумдурки, вифоқ беиттифоқ вукуъ ва қоим бўлмас.

Еттинчи ҳадисда айтурларки: **Алмуслиму ахун муслими ман кана фи ҳожати ахийҳи каналлоҳу фи ҳожатиҳи.** Яъни мусулмон мусулмоннинг биродаридур. Мусулмон биродарини(нг) ҳожатини раво қилса, Худованди олам ани(нг) ҳожатига машғулдур. Агар ғамини зойил қилса, Худованд ани(нг) ғамини зойил қилур қиёматда. Ғами қиёматдин зиёда ғам йўқдур.

Саккизинчи ҳадисда айтурлар: **Алмуъмину фи таводдиҳим ва тароҳиҳим мислу-л-жасад иза иштако минҳу узван тудрой лаҳу соиру-л-жасад.** Яъни ҳосил буки, мўмин мисли аъзойи бадандурки, бир узви оғриси, бошқаси ҳам озор топар.

Бу муқаддималарни(нг) натижаси будурки, биз одамизотни Ҳақ жалла ва аъло бир ота ва бир онадин халқ этиб, бизларни бир-биримизга биродари сулбий қилди.

Асрлардан ҳар асрда бир пайғамбардин зиёда пайғамбар юбормади. Биродарлик шоху шуъбасини **Холақоқум мин нафсин воҳидатин**⁴⁷ занжирига маҳкам қилди. Ва **иннамал-муъминуна ихватун**⁴⁸ мужибича бу биродарлик муҳаббат ва улфатлик учун шариати уззода бир масъулият тариқида мустаҳкам қилди ва аларга суннати сания берди. Бу сунъи ҳикмати сиришт ва суннати иззат кунҳида бизларга нукталари беинтиҳо ила далолат қилдики, ул нукталар лафз қолибига кирдики, бу хитоби мустатобға ружуъ қилиб деди: «Эй, одами ғофил, эй, муштигили жоҳил, билинларки, бегона эмассизлар бу дорулфанода хама бир ота ва бир онадансизлар ва бир султони одил ҳимоясинда яшамоқдасизлар. Лозимки, сизлар ўн биродар бир уйда истиқомат қилмоқда иттифоқ бўлмоқ, ҳар ўнларингиз маоши зиндакорликда бир-бирингиза ёрдами дастбори қилмоқлик ва салоҳи корларингизни ўртада бомашварати биродари бажо қилмоқлик».

Худо айтур: «Сизларга жон бердим. Жонларингизни танларингизга турам қилдим сизларга. Би-з-зурва тирикликда ҳифзи ҳимоя қилдим. Ғараз, субҳоним ила сизларга зарурият беҳисобдур. Олдингизда маскан ва либос, хўрак ва маош ва дафъи мавзийот ва рафъи ҳавориж, ҳифзи сихат ва дафъи мараз ва ғайри залиқки, маош лавозимотидур». Худо ва набийни танимоқ ва амрларини қилмоқ, наҳйиндан тўхтамоқ ва аҳкоми шаръияларини ёд олмоқ ва тариқи маош илмларин ўрганмак вожиб ва лозимдур. Чунончи, биринчи вожиби айний, иккинчиси вожиби кифояст, тарки аввалий ҳасорати ухровий мишавад. Шунга ўхшаш тарки сонийси зиллат ва ҳалокат ва залолати дунёвийдан самара берур. Балки они ...⁴⁹ ухровий ҳам келтурур. **Ҳасирад-дунья ва ахирота залиқа ҳува-л-хусрону-л-мубин**⁵⁰.

Бас, сизлардан бирингизга манки вожибу-л-вужудман ва ... маъмурман. Сизларга ўз ичларингиздан халифа қилдим. Ани илми диний ва сиёсий тўғрисида мумтоз қилдим. Сизларни ислоҳи кори маошияларингизга олимда ато қилдим. Бас, хама диний ишларингиз андан ёд олуб ва илми санойиъларни бақадри кафофи деҳқоний, оҳангарий ва хайотат ва тижорат ва табобат ва ғайруху ишлар талабида бўлуб, ёд олинлар. Ва ҳам шул дастурда амал қилинлар. Бу иштиғол ул-жунд биродар асабийликни ёддан чиқармангизлар. Чунончи аъзоларингиздаги кўз, қулоқ, қўл, оёқларингиз ҳамаси бир-бирига хизмат ва ёрдам қиладур. Сизлар ҳам бадан аъзосини бўлганда ҳар бирингизга иттифоқва ёрий берингизлар. Қарангки, аъзойингизда маҳали қозурот бўлган энг паст фаҳм қилган бир ерингизки қорун эди, муни агар бир киши ёрса, ҳаётингиз тамом бўладур. Шунга ўхшаган инсоннинг ҳар аъзо, ҳар фарди биридан жудо бўлса, эҳтимол, ҳалок муқаррардур. Бул тўғрида Саъдий раҳматуллоҳи алайҳи айтадур:

Тах батадриж мебарад ва че ғамаст,
Гар бубандад чунонке накшоюд.

⁴⁷ Зумар сураси, 6-оят. Мазмуни: У сизларни бир жондан (Одамдан) яратди.

⁴⁸ Хужурот сураси, 10-оят. Мазмуни: Мўминлар ҳеч шак-шубҳасиз оға-инилардир.

⁴⁹ Кўп нукга қўйилган ўринлар асл матнда ўчиб кетган.

⁵⁰ Ҳаж сураси,) 1-оят. Мазмуни: Агар унга (диндор бўлгани шарофатидан) яхшилик етса, ўша сабабли хотиржам бўлур, агар бирон фитна-бахтсизлик етса (диндан) юз ўгириб кетур. У дунёю-охиратда зиён кўрур. Бу эса очик-аниқ зиёндурур.

Гар дил аз умр микани нашояд,
Дар кушояд чунонки натовон баст,
Ку бишу аз ҳаёти дунё даст⁵¹.

Бас, сизлар бадан мулкида подшоҳ - ақл маҳкумидасиз. Ҳама тарафдан эҳтиёжмандсизларки, оҳангар, дурадгор, тужжор, деҳқоний, табибӣ, хусусан, ашёи жадидаларга эҳтиёжингиз ҳамадин зиёда мундадур. Будур инқилоб ила кўшниларингиз темирӣўлда юрса, сиз пиёда юрсангиз, нуқсонингиз маълум бўлуб, булар айшу нашотда бўлсалар, ғаму кулфатда бўлмоғингиз Худованди олам неъматиилоҳиясига кўл урмай, имтитоъ қилмоғингиз ўлур. **Холақо лакум ма фи-л-арзи жамиъан**⁵² инъомидан маҳрумият бўлур. Хусули ҳаракат ила бўлурга Худованди олам марҳаматидан **Ва ан лайса ли-л-инсани илла ма саъа**⁵³ мазмунидан воқиф бўлиб, амал даркор, ҳаракат даркор. Ўранмоқ керак, танбаллик ила мақсадга эришилмаз. Ўранунг, ўранунг, ўранунг.

УЧУНЧИ МЕЗОН

Бизни бу Туркистон, хусусан Фарғона халқимиз бир одати маъхудалари бордурки, ҳар бир ишлариға тасаввуф, тариқат йўлларида бирор жуз кўшмоқ бўлиб, анга ҳужжатдек сўзларида савоб сўзи сўзланадур. Амал ва ниятларида манфаат ва нафсоният муддаоларидур. Биринчи мезонда айтилди, жузъий масалага куллий жанжол ва муҳосамат бўлур. Чунончи, ағниёларимизда юз сўм ақча фақирларға йиллик 25 сўм фойдаға берур, байъ жоиз деб ҳийлаи шаръ ила. Фақир ожиз бўлганда биддилар: амлок, ашёи йўқ - куядургон. Ани дарҳол ўз-ўзига закот қиладур. Керак эдики, кўлига нақд ақча бериб олмоқлари. Йўқ, закот қилдим, дейдурлар. Иккинчи, яна фақирни чақируб, йигирма тийин газламаларини(нг) олти газини уч сўмға олдикму деб амруллоҳға ҳийла қилурлар. Учинчиси, бонқдан олган ақча қанча фирусент бўлса бебайъ. Ани халқға берилган беҳужжат ақчаларға бонк фирусентларини чочуб солиб оладурлар.

Тўртинчиси, пахта тижоратиға ўранган кишиларда шариати исломияға муҳолиф уч катта гуноҳ муайяндур. Муни ҳеч тужжор уламодан сўрамайдур. Чунончи, биринчиси, тарозуда кам олмоқ. **Ва иза калуҳум ав вазануҳум йухсирун**⁵⁴ дан ваҳмлари йўқ. Иккинчиси хиёнатдурки, сотқувчи ризосидан ташқори партав деган олумлари бор — пуддан бир кадок. Бу одат ўрниға кечубдурлар ва нимасиз бечора мадйун мазлум турадур. Учинчиси, пахта беролмаган кишиға суммасига 55 тийин иштироф ҳисоб қиладурлар. Уламолар бўлса, бул хил ишлар хусусида амри билмаъруфдан ҳифз қилиб, дам урмаслар. Аксарлариға амри маъруф ўрни эрди, қилмадингиз, сизларни(нг) зиммаларингизга вожиб эди, деганда фитнаға оид бўладур, дейдурлар. Машойхлар бўлса, ўз маишати жоҳ ва ҳашамлариға оввора бўлуб, жамъи молу мулкка банддурлар. Куззоти аҳли исломларимиз бўлса, эҳтиёжи халқуллоҳдан ва ҳукумат саволидан бўшамай, халқға амри маъруф қилмоққа вақтлари йўқдур. Чунончи банда ўзум ўн йил ичинда хизмати шариатда бўлган вақтларимда биддимки, амри маъруфға вақт топа олмадим. Алҳамдулиллаҳки, қазодин фориғбол бўлуб, анча-мунча хизмат этарга вақт бўлуб, уламо ва авомун-нос мажлисида, **калому-н-нос ала қадри уқулиҳим**⁵⁵, билганимизча айтиб, зиммадин соқит бўлсамукин умидиндабиз. Эмди биз - аҳли ислом китобуллоҳ ва суннати расулуллоҳдан тажовуз этмай, тириклик қил-моқда бўлсак керак. Бинобарин, лозимки, шариат буюрмаган

⁵¹ Мазмуни: Ҳар ишнинг поёниға босқичма-босқич элтади. Агар боғласа, шундай боғлайдики, улар (бир-биридан) ажралмайди. Шундай экан, ҳаётдан кўнгил узсанг, муносиб эмас. Агар ажратиб ташласа, уни қайта улаб бўлмайди. У ҳолда, бу дунё ҳаётдан кўлингни юв.

⁵² Бақара сураси, 29-оят. Мазмуни: У шундай зотки, сиз учун Ердаги барча нарсани яратди.

⁵³ Нажм сураси, 39-оят. Мазмуни: Инсон учун фақат ўзи қилган ҳаракатгина бўлур (яъни ўзгаларнинг қилган яхши амалларидан унга бирон фойда етмас).

⁵⁴ Мутаффиғун сураси, 3-оят. Мазмуни: Уларға (бошқаларға) ўлчаб ёки тортиб берган вақтларида эса кам қилиб берадиган кимсалардир.

⁵⁵ Одамларнинг сўзлари ақллариға мувофиқ бўлади.

йўлдан юрган миллатни йўлга солмоқ. Авомун-носдан — мунинг йўлини сўрамоқ. Уламо айтмаса, авом сўрамаса, авоми аҳли ислом табиати хоҳиши бўлган йўлга кетадур, оқибати қайга етадур.

ТЎРТИНЧИ МЕЗОН

Аввалги вақтларда раиси ислом бўлуб, бул хил ишларни тафтиш қилурлар эрди. Алҳол ҳама баҳоли худ. Бул вақтинда уламо ва фузалолардан халқни таракқий ва таолийға кўшмоқ йўлини кўрсатмак энг катта хизмати миллияндандур. Бу овонимиз овони илму касбу ҳунар замонидурки, асримиз даврида кўруб турубсиз, илму ҳунар арбоби қандоғ, ваҳший ва бадавий халқ қандоғ. Муни мезонга қўйунг. Ҳосили мезон имтиҳон бўладур.

Аввалги асрларда авом халқ меҳмонларига чироғ ва шамъ йўқ экан, қуроқ қуға хашак ёқуб кўнушар эдилар. Алҳол нима қиладурлар? Подшоҳлар бир-бирларига муҳораба очсалар, найза ва камон, фалахмон ва гурзи ила муқолаба қилур эрдилар. Алҳол нима ишлар? Асбоби рўзғорияларида бу ажаботи касрияи жадидалар кўрунуб, ишлануб, ҳам чиқуб турубдур.

Мундин ўтуз беш йиллар мукаддам мабодо бир маҳаллада ўт йўқ бўлса, ўт ахтаруб иккинчи маҳаллага боруб, бир чўпни учига латталарни ўраб, ўт олуб келганда, маҳалладин раҳматлар олинур эди. Бизни(нг) Фарғонага ислом вақтинда бир анвоъ шуҳрат байнаннос жорий бўлдики, ҳар ким бир-биридин эшитиб, таажжублар қилишдилар. Ул нима экан — янги самовар чиққон экан. Муни кўрмагон шул хил муболағалар қилдиларки, бу аломати киёматга ўхшар. На учунки, ажабо, ўтни ҳам соладур, сувни ҳам соладур, бир-бирига аралашмас. Янги кўрган кишиларга ани(нг) хожаси жўмрагидан сув тушурса, дуди чиқуб турубдур. Субҳаноллоҳ, бу қандай сеҳрдур, деб ҳама яқоларини сиқиб, икки-уч фарсах йўллардан тамошоға келган эдилар. Гугурд янги келгонда кўб кишилар тамошоға борган. Ламфа янги келгонда банда бир адад еттинчи усталовой ламфа олган эдум, азбарои янги ва антиқа китоб кўрмакка деб ани кўб кишилар отини гуҳар шабчироғ деган шул эмиш, деб содда кишилар кўб таажжуб қилдилар. Уларни(нг) таажжуби буки, шамдек ҳар бир соатда мунча мартаба учини кесмас экан ва шамдек оқуб кетмас экан, бирдек доимий ёнуб турар экан, деб истиҳсон қилганларида соддадил муллоларимиздан бунга қарши «Бун(нг) равшанида ўлтуруб бўлмайдур, ёғи ҳаром эмиш. Иншо насронийдур, алалхусус масжидга қўйуб бўлмайдур», деб неча-неча бўлмаган, тубсиз хурофотларни чиқоруб бўлганлар. Мундин беш йил ўтди-ўтмади, ўшал муллолар ҳама шамъ ва чироғни тарк қилиб, ўзлари олиб истеъмол этдилар.

Мана бу феъл ҳамаси соддалик, маданий эмасликдур. Худованди олам ҳажни фарз қилди. Машрикдан мағрибгача аҳли ислом қодир бўлса, умринда бир марта бормоқ мақсад. Худованд бандаларни(нг) оқча сарф қилиб, сафар меҳнати ва мусофирот машаққатини кўргузмак бўлса, керак **Ҳажжул байти ман истатоъа илайҳи сабила**⁵⁶дан ғараз фарик аҳди исломни неча қабиласини кўруб, ихват муҳаббатини алар ила бойлаб, сафарда Худованди олам халқидан кўрмаган нимарсаларни кўруб, эътиқодини комил қилмоқ бўлса керак.

Маснуъоти илоҳий ибтидои оламдан интиҳоғача бўладургон ва чиқадургон нимарсалар ҳамаси ояти Қуръонияда мубайяндур. Чунончи, Фарғонадан бир вақт уламо мажлисида парахўдларни(нг) оятда зикри борму ёки йўғму, деб муколама бўлганда, бир киши бир юз эллик сўм оқчани ҳар киши отидин — ҳужжат топиб берсун, берурман деганда, ҳама уламо ҳадяни чиқорунг, дейдур. Дарҳол оқчани ўртага чиқорганда, уламо олуб, кармонга солуб, бу оятни ўқугон экан: **Фил-фулқил-машхун ва холақна лаҳум мин мислиҳи ма ярқабун**⁵⁷. Уламолар

⁵⁶ Оли имрон сураси, 97-оят. Мазмуни: Ва йўлга қодир бўлган кишилар зиммасида Оллоҳ учун мана шу уйни ҳаж-зиёрат қилиш бурчи бордир.

⁵⁷ Ёсин сураси, 42-оят. Мазмуни: Яна Биз улар учун ўша (кемага) ўхшаш (бошқа) минадиган нарсаларини (яъни катта-кичик нарсаларни) ҳам яратдик.

ҳама хужжат шулдур, деб қабул қилгон экан. Мана Худованди олам бандасига дарёларда юрмакка мундоғ осонликларни инъом қилгон. Аммоки бизни(нг) уламолар холи ҳам иншооти жадидаларга қийлу қоллари кўбдур. Маъкулот, малбусот, мафрушотлардан кўрмаганлари бўлса, неча вақт таваққуф этарлар. Кўшни истеъмол қилгандан сўнг дархол тутарлар. Мана энди мезонда вазн қилинг: нимани? Илмни, бадавият ва маданият фикрларини. Ҳосили мезонни чиқарарсиз (мана эмди тарозуда тортуб, илм нима, бадавиятлик нима, фикр юргизиш орқали ҳосили мезонни чиқарарсиз).

Ҳазрати Одам саловатуллоху таъаййуш (тириклик)лари ва сакано (турар жой)лари. Ҳама таърих ўқувчиларга маълумдурки, бинолари хусусида сайёҳлар ва ҳожилар айтмайдурларки, ҳазрат Одам иморатлари бетондан ёки тошдан ёки ёгочдан. Уч ошёна ёки бир қабатдан, хабар бермайдилар. Андин неча овон ўтуб, од, самудлар асрида бир маданият топғони Куръонда хабар берилибдур. Чунончи, **Ирама зотил-имадиллатий лам йухлақ мислухо фил-билад**⁵⁸.

Андин сўнгра Фиръавн подшоҳи жобир бўлуб, ширкда туғенидан сахнаи фиръавниялар бино қилди. Андин асри саодати расулуллоҳга келиб, дини исломни(нг) интишориға кўб-кўб ишлар, жиҳодлар, амрлар бўлди. Аммоки имороти музаййана ва мушаддадаларга асри саодатда амр бўлғони маълум эмас. Мана алҳолда кўрунг: балвои ом гардиши даврон батодили овон ила халқда қандай бинолар ва қандай зийнатлар бўлиб турадур. Мана буларга назари гирих (ёмон назар) ила боқмоқ қуруқ сўфийлар ишидурки, тамаддун ва тараққийдан қолдурмак ёки маданийликни хоҳламасликдандур. Бир катта иморат ва либосларга эмас, илмия йўлига ҳам шул хил янги рисоалар ёки қоида чиқоруб, умматга хизмат этганларга бизни(нг) Туркистон уламолари кўпда назари раҳматлари йўк.

Чунончи ўзум мушоҳада қилдимки, бизни(нг) тарафларда усули савтия мактаби жорий бўлди. Бунга кўб уламолар қарши бўлуб, охири Марғинонда бир усули жаид муаллими ила уламо муноқаша қилгонда, бечора муаллим ман таълим қиладургон илмларимни ҳузури қуззотда, яъни сийазд мажлисинда имтиҳон этай, шаръий-ношаръийсини манго кўрсатсунлар, деб сийаздга шогирдлари илан келиб дедик: «Эй уламои аҳли ислом, эй қуззоти зул-эхтиромлар, банда неча муддатдан буён авлодларингизни(нг) таълим ва адаби тарбиятидаман. Аммоки баъзи кишилар манго яхши назар ила боқмай, балки иттиҳом йўлида сўз айтурлар. Бул ман ўкутадургон илмларимни сизларга ҳузурларингизда кўрсатай, агар дуруст, шаръий бўлса, манго бул илм дурустдур, деб ҳукм қилиб қўлумга хужжат берингизлар. Агар ношаръий ёки авлодларингиз илмида бузуқ илмлар бўлса, мани манъ қилинглар», деб ўкутадургон «Бадъ ул-маориф», «Аввали назофа» ва «Шифоҳия» дарсларини келтуруб, бийрон-бийрон шогирдларини саволу жавобга солуб турганда, уламолар ва қозилар кўз ёши чикиб, раҳматлар айтув, бу усулда ўкутмак шаръий экан, деб ҳукм қилдилар. Балки имдод қилмоққа ваъда чиқордилар. Мана халқимизни(нг) ваҳшийлиги. Баъзилари «Усул деб динни айтур, усули жаид демак янги дин демак», деб ғалат мутолааларға киришуб, мақсадлари бу эски йўлда овқат қилиб турган муаллимларни(нг) ризки узилар эмиш, деган хаёлларга боруб, бунга қарши турсалар ҳам муни(нг) моҳиятин билганлар уларни(нг) қаршиликлариға қарамай, ўкута бошладилар. Алҳамдулиллаҳ, ҳозирда ҳама шаҳарларда усули жаид мактаби жорий бўлиб, ҳама нафъини билиб, сартия, ўзбакилар ҳамасидан муаллимлар кўпайуб, ҳар ерларда мактаб очуб турадур.

Усули жаид демак — янги қоида, янги тартиб демакдур десак, ҳама қабулга олмаган эдилар. Гардиши овон ва хоҳиши замон ила ўзи-ўзича жорий бўлиб кетти. Аввалги вақтдаги маҳалла мактабида банда ўзум неча йилда уч адад муаллимда ўқуб, охири саводим чиқмай, кейин ўз уйимизда жорий қизлар мактабида, волидаи марҳумамда ўқуб, савод чиқордим. Икки сана қиблагоҳимда ҳуснихат машқ этдум. Боқинг, маҳалла мактабида усули қадимда етти йил умрни зойиъ этуб, ўқув-ёзувни билгон эдум. Мана эмди банда ўзум усули савтияни(нг) авлоди

⁵⁸ Фажр сураси, 7—8-оятлар. Мазмуни: Баланд устун (ли қаср)лар эгаси бўлган Ирам (шаҳридаги) Од (кабиласи)ни қандай (ҳалокатга дучор) қилганини кўрмадингизми?

исломга ёрдамани кўруб, ўз масжидимизга мактаб очдим. Бир санада кўб ёшлар, ҳаттоки катта ёшга кирган тужжорлардан ўқуб, хат-саводини чиқоруб, маъишат ва тижоратларида осонликлар мушоҳада қилдилар. Мана замонни(нг) мезони вазн бўлди. Алийул-Муртазо мақолаларида айтур: **Иъламу авлодакум лизамони ғайро замоникум**⁵⁹ дерлар. Ҳар замон (нинг) ўзига қараб, илму хунар касби даркор.

БЕШИНЧИ МЕЗОН

Бу мезон — халқимизни(нг) аввалидаги ҳаракатлари ила алҳолги ишларини вазн қилур. Чунончи, 1290 ҳижрийдан буёнги аҳволларин вазни. Умумий халқ ҳама аввалги ҳолда бекор ва тамбаллик эди. Эмди иш-иш деб югуруша бошладилар. Аҳли ҳурафолар ҳамалари аҳволи замонга қараб, тезроқ юрмоққа бошладилар. Маданият иси келиб турадур. Чунончи қишда ерларга уриниб, сурати аҳволлари ҳам бўлак асбоби рўзғориялари маҳаллада аввалги вақтларда қаро чойжўш катталарда бўлур эди. Алҳолда ҳама уйида беш-ўн ададдан чойнак, ламфа, самовар кўрулур. Маъишат ҳафтада бир мартаба палов, гурунж оши бўлур эди. Алҳолда имконсиз ҳар кун палов қилинур. Бир маҳаллада икки-уч кишида от бўлур эди. Эмди оти йўқ чўлоқ ҳукмидадур.

Мундин бир аср аввал бир киши бир юз сўм қарзи бўлса, гўристонга қарз ила кетодур, дер эдилар. Мана эмди аднои мартаба бўлган кишини(нг) минг сўм қарзи бўлса, писанд эмас. Аввалги ҳолда саксон-тўксон йиллар амсоқ (сарф қилмай саклаб) қилиб, ағниё қаторига бир шаҳарда бир ёки икки киши кирар эрди. Мана эмди беш йил тижорат қилиб, юз мингга қодирдурлар. Бу нимадан ва на сабабдур? Мана замон даврини(нг) феъли ва ҳаракатни(нг) асари, Оллоҳ баракати. Илмияда ҳам шундоғ ўтуз йил ўқуб хатми кутуб қилган кишилар бор, ичинда ўн йилда хатм қилганлар ҳам бор — илми аввалгидан ортуқроқ. Мана булар мезон эмасму? Замон тарозуси бундан иборатдур. Ҳосили каломул-муддао вал-маром асримиз илму хунар, ҳаракат асридур. Турмоқ асри эмас. Ғофил турса, ғафлат уйқусидан тургунча, бозори олам ўтуб кетадур. Ўранмоқ даркор. **Ғаътабиру йа ули-л-абсор**¹ (Эътибор қилинлар, эй оқиллар).

ОЛТИНЧИ МЕЗОН

Бу мезонда аҳлимизни(нг) ортуқча, Худо ва пайғамбаримиз буюрмаган машаққат ва сарфларга дучор ўлиб, расму урфи ом бўлғони кўрсатиладур. Чунончи, бизнинг халқимизда урф бўлган нимарса — ўлганга сарфи беҳудаларни қиладур. Ани(нг) отини хайрот дерлар. Ваҳоланки, саййиот бўлса керақдур. Бир киши ўладур, ани(нг) беш-ўн адад сағиралари бўлур, саканоси (турар жойи) бир ҳовлидур. Ани(нг) ярмини дарҳол сотар ёки бир бойдан дайн қилиб, ақча оладур-да, ани бир кунлик амри сақотий деб маҳалла ва шаҳардан киши чақириб, жаноза деб сарф қилур. Бойларга бир сўм, ўрталарга 50 тийин, охири ўн тийиндан, имомларга тўн берадур. Бу ақчаларни қарз олган эди, яна жанозага келганларни отини икки-уч ададини сўраб, ўлганга бағишладингму деб олурлар-да, ани(нг) ҳаммасини бир арқонга боғлаб, қарз олган ақчани боғлаб, имомларга топшуруб, давра деган бир хийла дерлар, фидя савму салоти мутавоффои мазкур ба шумо дафъ кардам, деб бир мискинга бериб, ул олиб: «қабул кардам ба шумо дафъ кардам» деб ўн икки ёшдан ўтган умрига ақча ва отларни(нг) баҳосини таққос қилиб, неча умрга етса, ани исқоти салот ва савмига фидя деб, сўнгра олган мискин ва дафъ қилган имомина ўшал ақчадан бирор нима бериб олуб, ани халққа улашурлар. Сўнгра жаноза ўқурлар. Исқотий имомлар мунда ҳозир бўлурлар. Маййитни(нг) бечора сағиралари «Вой отам,

⁵⁹ Авлодларингизга келар замон илмини ўргатинг.

вой онам» бирла овора, ўшал куни беш юз сарф бўлса, бир йил ичинда яна беш юз сарф бўлур. Чунончи, уч кундан сўнг маърака ишлари, катта сарф бўлур⁶⁰. Маҳалла ва ғайри маҳалла хотунлари келиб, азо қилодур.

Ҳар ким ўлганини айтуб йиғлар. Учинчи куни етти деган иш. Хотунларга мунда ҳам йиғи-сиғи, таважжухгирлар келур. Мунда яна сарф. Панжшанба куни келиб, шаби панжшанба деган ош.....эмди ўликка...⁶¹

... тўй ўтиб тамом бўлур. Авом халқи фалоний яхши тўй қилди, улоқ, пойга, тамошолик тўй бўлди, демаклари бас. Шухрат доми буларни(нг) ниятларики, мактаб, мадраса имдодига дор ул-айтом, дор ул-ожизин, мусофирхона деган сўз ҳеч кимда йўқ ва сўзламайдурлар. Нимагаки, ўзлари мусофиротни кўруб, ани(нг) биноси халқуллоҳ фойдаси эканлиги буларга маълум эмас. Жаридаларда ўқуб, эшитганларга Амрико шаҳрида бир милйонер бой неча милйун ақчасини жинни, девоналар фойдасига қўйган экан. Нимага мундай қилдингиз? деганда, ман жиннилардан кўб нафъ кўрган эдум, қайтариб турубман, деган экан. Булар ўз ақчаларини ўзига қайтаруб, миллат нафъига бир бино қилмоқлари дайнларини(нг) адоси эди. Йўқ, варасага қолдурурлар. Ҳалол-ҳаром ерларга сарф қилур, ҳисоби маъхазасига ўзлари жавобгар бўладурлар. Қани идрок?

Ва ҳам жамбияти никоҳ тўйида булар қиладургон исрофлари бир киши ўғлини тааллуқ қилдурмоқ бўлганда фотиҳа тўй деган бир катта тўй бўладур. Мунда бор ажносидин бир кийимлик, яъни 8 газдан - ҳар жинсдан бир донадан солуб, миёналар тўрт қўй, бутун канд, бутун дока, бунга ўхшаш нимарсалардан ҳар бирин бир лаганга солуб, кўчадан кўтаруб, қудасини(нг) уйига олиб борур. Аъёндан катталар, маҳалладан ҳам имоми маҳаллага борурлар. Буларга ғала қадри ҳол тўн кийдуруб чикорур. Ҳоли булки, шул фотиҳага беш юз сарф бўлса, никоҳ тўй куни албатта икки минг сарф бўлур. Бу сарфларни(нг) ўғлига ва қизига бирон тийин нафъи йўқ, ўртадаги кишилар ейдур, ичадур, киядур. Лозим эди, ҳар иккиси сарфларни... янги рўзғор бўлмишларга хоҳ тижорат ва хоҳ бўлак ва амсоқ айтуб қўйсалар. Буларга вақтида дастгир ўлиб, икки тараф авлодларига қилган марҳамат ва шафқат бўлса керак эди. Беҳуда сарф мустадрак бўлиб, ҳеч ким фойдаланмади. Булар эрлар ичинда бўлган ишини айтдум. Хотунларни(нг) қиз тўйига қилган меҳнатларини, овораликларини айтсам, мия қолмайдур. Сиф-сидирға балоси қалмоқдан қолган одат. Мана бу балолар устимизда оғир бир юқдур. Буни кўтаруб, мақсадга етиш бисёр қийиндур. Худованди олам айтсаки, **Йуридуллоҳу бикуму-л-йусро ва ла йуриду бикуму-л-усро**⁶² деса, расулulloҳ ҳазратлари усроҳу йусроҳу де-салар, биз ўзимизча нима қийин бўлса, ани қилсак, қайдан муддаога етамиз. Балки бу оғир юк илан кетамиз. Мана мезоннинг тоши оғир тарафи мундай бўлур. Кўзимиз тарозу ва бурнимиз.....бўлиб қолдук.

Авомунноса жорий сарфи беҳуда ва молан, яъни сўз ва ишлар 1290 ҳижрийдан буён одати жорий бўлди. Муни аввалги ҳолда мардуди шаҳодат ва гуноҳ қаторида халқ назари гириҳ ила боқар эди. Алҳол урфу расм ўрнига кечди. Чунончи, халқимизда чойхона деган исми самовар деб юрутларлар - расм бўлди. Муни вазъи мусофир ва йўлчи кишиларга эди. Булар - умумий нос ҳама бунга мубталодурларки, аҳлия ва олия кишилар аксар мунда тааййуш этмоқ одатларидурки, эрта намоздан чиққонда дарҳол чойхона дўконида ўлтуруб, кўк чойга мубталодурлар. Уйларида бўлса ҳам мундин ортуқ шайдо эмиш. Мунда бўлак гуноҳи кабиралар жорий бўладурки, ул ғийбатдур. Ҳама мунга мубталодур. Уйланмаганлари бўлса, уч ой киш бекора кеча киргандан сўнг тўкма ва гап деган суҳбат ва ижтимоълари бордурки, уч ой кечаси мунда бўлурлар. Иттифоқлик жиҳатина десак, жавоб чиқадур: иш йўқ, гуноҳ бўтгур деб оғизда айтурлар. Аммоки мунга равшан бир суҳбат тафтиш қилгон йўқ. Аммоки биз суҳбатларда

⁶⁰ Ҳашр сураси, 2-оят. Мазмуни: Эй ақл эгалари, ибрат олингиз.

⁶¹ Шу ердан бошлаб матннинг кейинги икки саҳифаси асл манбада йўқ.

⁶² Бақара сураси, 185-оят: 20-изоҳга қаранг.

гапдан гап чиқса, ғийбат бўлмаса, китоб, масъала ўқулса, албатта савоб бўлур. Аммоки оилалик кишиларга ўз уйида бекалари илан емакни буюрган. Унда ўйун ёки шикоятлар бўлур. Анда ижтимои саййиаъ бўлишида шубҳа йўқ.

Эмди булар қишда бекор ош ошамай, китоб ва ёки масъала ўқушуб, ижтимоъ қилсалар, ҳасана бўлса керак эди. Ман ўзумча гапчиларга айтаман, сизлардан турмада ётган маҳбусларни(нг) илми дунёвий ва ухровийга ҳасана бўлса керак. Нима жазоки, маҳжум анда бекор ётмоқ эмас, балки тўффи ёки шалвор банд тўқуб, санъат ўрганадурлар. Мана сизлар ҳам бир иш ишлаб, маъишатларингизга кераклик ҳунар қилсаларингиз эди, тўғри йўлда юрган бўлур эдингизлар. Ҳеч пайғамбар ва ҳеч авлиё беҳунар эмас. Ҳамалари бир касбни қилганлар. Сизлар беҳунар турсаларингиз, муҳтожи нон бўлурсизлар, деб ўз ақлларига мувофиқ насихат бериладур. Самарасини кўрдук: бир неча одоти мажусийлар жорий эди, аксари йўқолди. Булар ҳам вақти илан йўқолур, иншооллоҳ.

Бу мезонни(нг) мақсади халқни тафриқа ва иштибоҳдан чиқармоқдур. Чунончи, асбоби жадидалар зуҳури ҳар ишга осонлик ила тайёрламоқ тўғрисида бўлган мошинлар янги кўрулгон бўлса, бу бизни(нг) Туркистон ва Фарғона халқи ҳоло ҳам таассуб қилурлар ва бидъат билурлар. Бул тўғрида суҳбати уламо ва авом мажлислар бўлса, савол тариқида сўрарлар, онларга ботинса жавоблар бериб, бидъатму, агар бидъат бўлса, гугурд ёқманг, керосинни тарк қилинг, чой ичманг, қанд еманг — булар ҳам пайғамбар асрларида йўқ эди. Ваҳоланки, ҳамма кийиб турган либосларингиз ажнабийлар ишидур. Бу таассубларингиз ўзунгизни машаққатга солмоқдур десак ҳам табиатларида бир ижтиноб бўлуб турадур. Бул феъли аслий мўғулия феълидурки, ажнабий таомидан ва либосидан, ашёсидан ижтинобга буюрган мутаассибларидан қолган феълдур. Бу таассуб аксар аҳли фатво сиқотларимиздан ҳам чиқиб турадур. Чунончи, вақтида бир аълами мамлакат бўлган уламоларимизга эътиборлик кишини(нг) ҳовлиларида меҳмон эдук, баногоҳий бир аҳли талабаларимиздан бирини(нг) қаламдонидида бир подшоҳни(нг) расми бор экан. Жаноб мезбон аъламиниз кўруб: «Кимники бу?» — дедилар. Сохиби «Бизники» деган ҳамон дарҳол: «Маҳви даркор, қиринг» — дедилар. Қаламдон эгаси маҳв қилди ҳам савол қилдики: «Таксир, суратни сўрагон суғрон ав кабирон ҳукми баробарму ёки меъёри борму?» - деган саволига жавоб бердиларки: «Ҳамасини ҳукми бир. Хоҳ заррача бўлсун, хоҳ кўҳи Қофдек» — деб фатво бердилар. Аммо сойил айтмадики: «Сурат деб луғатда қандай нарсани айтар?» - деб. Расм ила суратни фарқини қилмай, мунча харжга қўйдилар. Банда ул мажлисда эдум. Суҳбатда ўртада бир самовар бор эди, чойнак пиёла турган эди.

Банда айтдум: «Бўлмаса, мана самоварда тўрт адад сурат бор экан. Мана чойнакда ҳам бор, пиелада ҳам. Мана торилкаларда, мана гугурдларда, мана кармонингиздаги ақчада ҳам» — десам, Хўқанддан келган меҳмон мударрис аъламини(нг) шериклари экан. «Эшони аълам, буларга бул фатвони(нг) ўрни эмас эрди, мана эмди уйингизни сурат ила тўла манбаъи сурат қилурлар» - деганда, ул киши маҳзумларини буюруб, эговламоқ, ҳамасини маҳв қилмоққа амр қилдилар. Мана уламои замонларимизни(нг) таассублари, расм ила суратни фарқ қилмай, бандаларни харжга солганлар. Ваҳоланки, асурату мужассаматуз-завату-зилли ва расмун ма ла зилун лаҳу луғатидан беҳабар эканлар. (Сурат — жисмлик сояси тушадиган нарса, хайкал, расм — чизиб қилинган соясиз нарса.) Агар суратни эҳтиёти бир ҳунари қаттиқ бўлса эди, макруҳ демай, ҳаром дер эдилар. Сурат пайкар ва хайкалдур. Расм бўлса, нақш ва тарсим бўлур. Мана бул хил чакана йўлларни ўртага чиқоруб, катта шоҳроҳлар қоладур. Лозим эди муни(нг) ўрнига халққа фарзи айн бўлган нимарсаларни эътикодотлардан билдуруб, кабиралардан қайтармоқ эди. Муни матбуот воситаси қалам илан айтсак, аксар бу уламоларимиз жаридотлар (газет-журналлар)ни ҳам бидъат ва ҳаром билиб, аҳли илми ўқумокдан, авомунносни эшитмақдан манъ қилур. Бизни(нг) Фарғонада юздан бир киши бу янги рисола ва жаридаларга муҳаббатлик чиқодур ва ҳам бизда, Фарғонада бу илми жаридида ҳам йўқ. Аҳли ҳимматлар бўлса, ўз манфаатлариға овора. Чунончи «Мезон»ни(нг) муқаддимасида айтилуб ўтди. Эмди қолди қалам

ила айтуб, маҳали қабул ерларга юборуб, таъб этдурмакдан бўлак чора йўқ.

ЕТТИНЧИ МЕЗОН

Замоннинг аҳли хизмати: замон бир фаол, бир муаллим, бир воиздурки, аҳли анвоъ синоатларни чиқоруб, таълим қилур. Аҳли ҳам ўз оиласидек бираъси вал-айн қабул қилиб олурлар ва ани(нг) таълимида юрурлар. Мана ҳар омон ва ҳар замон аҳлини(нг) ва ишини(нг) афъолларини синиматагроф пардаси (кино экрани)дан кўрунган янги газетадек ҳар замонда неча минглар маснуъоти жадида кўрсатуб, аҳлини(нг) ақвол ва афъолини табдил қилур.

Чунончи, маснавий:

Кас че донадки, чархи букаламун
Аз пеш буде че урд бирун.

Мазмуни: Бу товланиб турувчи фалак ерда орқасидан нималарни чиқаришини киши билмайди.

Бу замонни(нг) бу равиши ва қилмишига ҳеч ким таассуб этмай ёки зиддиға иш юргузмокқа қодир эмас. Кўб муқтадир подшоҳ ва ҳуқкомлар ҳам иложсиз замон маслагига кирган ва юрган. Бунга форсийлар айтурлар:

Замона бо ту насозад
Ту ба замона басоз⁶³.

Ва ҳам Алиййул Муртазо дерлар: Иъламу авлодакум лизамони ғайри замоникум (Авлодларингизни келажак замон илми билан тарбияланг) деган сўзлар ҳаммаси бу замон хоҳиши ва омоннинг келишидан иборат бўлиб, ҳар қайси замонни(нг) келадурган тарафидаги, яъни атиййасини, илму ҳунари даркорлигини кўрсатадур.

Мундан бир кичкина мисол кўрулса бўлур. Чунончи, сўзда такрор кубҳ кўрунур. Бунга ўхшаган ўтганни(нг) сўзи ва ишини, тарихий жиҳати бор бўлса-да, бу замон аҳлига мақбул қилиб бўлмас. Чунончи, йироқ сафарга тева бирлан боринг десангиз, поезд турганда (ёки қаниқли деган қалмоқ чиқарган сардия аробасига избосчик турганда таклиф қилинса), албатта қабул қилмаслар. Ёки гугурд ёқманг, чакмоқчақинг деса, албатта маъкул бўлмас. Ҳам бу замон ҳамма нимарсани табдил қилиб турадур. Инсонларни(нг) феъл-атворини, расм ва оинларини ва хўрак ва пўшакларини, кор-борларини, кирдорларини. Мана, чунончи, бизни(нг) халқлар, хусусан уламо ва машойихларимиз янги чиққон нимарсадан ижтиноб ва парҳез қилур эрдилар. Ўзлари одат қилдилар. Мана фойтун ароба, мана калош, бўлак-бўлак нимарсалар бу мезонни(нг) биринчи фаслида айтуб ўтган эдук. Булар ҳаммаси замонни(нг) буйруқи илан. Аҳлига замон бир ҳоким, нуфуз ул-аҳкомдурки, имконсиз фармойишидан чиқиб бўлмайдур. Замон даврасига банд юрадур. Аҳлини(нг) атворини кўруб, ўз фарзандининг афъолини билгандек, бу аҳлини то вақти келмаса, бир ишга амр қилмайдур. Овони келган вақтда жорий қилур. Фарбдан бошлаб маданиятга солуб келди, Шарқ тарафга боруб турадур. На учунки, аҳли арздан⁶⁴ кўб инсон анда эмиш. Аларни(нг) эскидан ўз санойиъ ва касби камолотлари бўлса ҳам, маданияти ҳозира йўқ учун, аларни маданияти қадимани ҳозирга коргар ўлмишлиги замонга маълум учун Шарқ аҳлини Фарб аҳлидек ҳунар ва санойиълар ва интизомға соладур. Агарчанди қадимдан санойиъи нафисалар жорий, аммоки низоми сиёсиядан орий ўлганлар замон фарзандини(нг) ноқобил мутаассиблари бўлгандан буларга кичик ўғлидан кейин маданият берди. Кичик ўғли кўб қобил, атоларини(нг) рафторига қараб юрди. Аносига ҳам мақбул бўлди. Аҳли оламга ҳам қабул бўлди. Кўб мулкларга соҳиб бўлди. Аҳли Шарқ ўз истилоҳларинча, аларни янги дунё деб от қўйдилар. Алҳолда укаларига бўйинларин қисадурлар. Балки бўлақлар, яъни қўшнилари уларга муҳтождурлар. Замон равишига юрмаслик шунга ўхшарки, бир ҳовли

⁶³ Замон сенга бокмаса, сен замонга бок, мазмунида.

⁶⁴ Арз - ер маъносида.

ичинда бир отадан ўн фарзанд бўлиб, буларни(нг) баъзиси ота амрида ва баъзилари бўлак ерда юруб, оталарини(нг) сўзини олмай, нифоқ қилиб, иттифоқни қўлдан бериб, ер-сув амлокларидан бермай, оталари буларни ноқобил деб маҳруми мерос қилиб, бўлақларга ўтказгандек, бу замон шу отадурки, бола аклига қарар ва ақл ҳам ўргатар. Сўзга кирмаса, йўддан юрмаса, ўз ҳолига ташлар-қўяр. Бул тўғрида эшон соҳиб муддавванларида ёзадурларки, фард:

Песарки, бадгухар уфтод
Падар че кор қунад⁶⁵.

Бас, замон айтур: Мани хоҳлаган ишимни, кўрсатган илмимни билиб, бул хунарни қил, бўлак болаларим ичинда хор бўлма, - дер. Булар қабул қилмаслар ва оталарини(нг) амрини билмаслар. Сўнгра замон бўлак аҳлларига таълим қиладур. Булар қолурлар. Билмам, оталарини(нг) насихатларин қачон олулар. Булар таълим олгунча аввалгилар муддаоға етадур. Мана тасвир. Фикр қилса, замон ҳукми кўрунуб турадур. Аҳли замон ўзлари ҳам бунга қойил. Чунончи, бир иш жорий бўлмагон бўлса, бир кишига шундаё қилинг десалар, жавобига айтурки: «Замона кўтармайдур»,— деб. Ўзлари ҳам бу замонни(нг) кўтармагон ишини билурлар. Бул тўғрида ўз таршихи таъбимиздан шеъри миллияларни ўз ерида ёзиладур. Ҳар ишни ўз тўғрисидаги далиллари илан айгиладур, ёзилур иншооллоҳ....

Мана бу «Мезон уз-замон» андозаи шаръдин, мезони шаръдин ортукча расму одат бўлгон нимарсаларни кўрсатуб турубдур. Қалбида, фаҳмида мезони бор зот тортуб билурлар ва амал қилурлар.

САККИЗИНЧИ МЕЗОН

Бизни халқни умумий ҳаммасида бир хейли зотий феълларидур, ўз шаҳарларини(нг) либосидин бошқа мамлакат либосини кўрсалар, ичи билан ишлари йўқ, салласи бўлса, мажусийни ҳам мусулмон деб ушлаб, эътиқод қилурлар. Аммоки, телфак ёки шилфа, ё фас ё бўлак хил тўффи кийган бўлса, ани Боязид ёки шул киши Баҳоуддин десангиз, албатта нафрат қилурлар. Бир киши ҳажга боруб, анда туруб қолуб, мурури замони мусофирот арабча кўйлак кийиб келган экан, ани(нг) ўғли нафрат қилиб, «Отамиз ҳаждан бузулуб келибдур», - деганлар. Бир вақтлар Намангондан бир мўйсафид яҳудий катта салла ўраб, мўйлабни олдуруб, катта тасбиҳ ушлаб тоғда, қирғизда Бухородан янги келган катта шайх деб шуҳрат бўлуб, кўб оқчалар жамлаб турганда бир шинос киши таниб: «Эй, фалоний яҳудий-ку», деб, ул яҳудий: «Эй, садаға шум, айбни ошкор қилма», деб илтижо қилиб қочган экан. Бизни(нг) халқни(нг) ихлоси либосга, одамга эмас. Шоирлар, бинобарин, айтганлар:

Жомаи қўхна гар малак пўшад,
Дар миёни жаҳониён хор аст.
Чил атлас агар хари пўшад,
Ассалому алайкум бисёраст⁶⁶.

Бизни(нг) ихлосимиз арабларга. Ихлос қилиб, кўб нузурот олуб кетган арабларни кўруб, эмди кўб насроний араб ва қизилбошларни гадойликка ўргатуб қўйдилар. Андин ўтуб буларни(нг) соддалигини билиб, Кошғар, Хитой фукарolari ҳам араб бўлуб келиб, булардан назр оладурлар. Туркистон саховати, муруввати кўб фирқани гадо қиладур. Либосга ишонадурлар. Агарда либосда динга хабар бўлса эди, иқрорун бил-лисон ва тасдиқун бил-қалб демай, **ал-ийману қалансувату-л-араби ва жуббатуху-т-тижория** дер эдилар.

⁶⁵ Фарзанд ноқобил бўлса, отанинг иложи қанча, - мазмунида.

⁶⁶ Агар эски либос кийган бўлса,
Фаришта ҳам жаҳон аҳли орасида хор.
Агар устига атлас ёпилган бўлса,
Эшакка ҳам ҳамма салом беради.

Ваҳоланки, араб либосдан ҳам бир хунар қилурлар. Ўзларини(нг) қалмоқча икки катфида кичик пагончали кўйлақлар, яъни худ пайғамбар кийган қабо ва суман деган кўйлақ шул фаҳм қилурлар. Ман Ҳиндустонда вақтимда бир саллалик ҳинд уч кун манго хизмат қилди. Бир кун чой келтурди. Уч кун манго ҳаммол бўлуб, нон емакка таклиф қилсам: «Мусулмон эмасман, ҳиндуман. Сизни(нг) таомингиздан парҳез қиламан», - деди. Аммо бу бизни(нг) халқчи, ичи билан иши йўқ. Тошини билурларида мажусий телфак, қалфоқлари одат. Хитойча ҳам одат. Аммоки Оврупо либосларидин эътирозлари катта. Чунончи қирғизиялар либослари мўғулча, бизни(нг) сартия кўйлақларимиз ҳам эски хитойча кўйлақ эди. Бизга одат бўлган хитой либоси бизни(нг) зоҳирий мулланамо омиларимиз наздида ман тушаббихаху эмиш, ўзлари юз адад тушаббихаху феълан, қавлан, ақлан ва нақлан, жулусан, қоидан, малбусан ва мафрушан туруб, қўлига полка ушлаганни ман тушаббихахуга қўшарлар. Тилимизни(нг) нисфи қалмоқча, одатимиз аксари қалмоқча, булар ман тушаббихаху эмас, аммоки **шиблит ёки кўндара** кийса, ташбихий бўлур экан. Мана муллолар оламини хароб қилган. Қариялар мақолида борки, «Ёрти мулло дин бузар», — деганлари тўғридур.

Либос тўғрисида бизга тамассуки суннат бўлса керак. Суннат либос бўлса, араб бадавийлар либосидур. Пайғамбар алайҳиссалом камислари икки хил экан. Бири қабоки, садри санияда чоки бор. Бири суманки, катф тагидан чоки бор. Ҳар иккиси ҳам бадавийларда расмдур. Бас, бу мамлакатларимизда суннат либослар йўқ амомадан бўлак. Эмди ҳар фирқани(нг) ўзига махсус албиса бўлиб, либоси мил-лиялари билиб, анго эътиқодлари бор эди. Бунга замон табодили халал қилиб, бу албисларни табдил қилди. Муни фикр қилса, мезон чиқар. Асри аввалда қандай, асри ҳозирда қандайдур? Муни(нг) ашқолини кўз ила кўрсатмак лозим эмас, идрок кифоя. Бошимиздаги тўффи беш хил табаддул бўлди. Тўнимиз уч хилга табдил бўлди. Оёқ кийими ҳам тўрт хил табдил бўлди. Замонага караб бул ҳам бўлак рангда бўлиб турур. Бу табодил билдурмак мақсад эмас. Табодили замонга назари гирих ила боқуб, замон ила муҳорабадан тўхтамак керак. **Йафъалуллоҳу ма йашаъ⁶⁷ ва йаҳқуму ма йурид⁶⁸** га амал қилиб, амруллоҳ ва суннати расулуллоҳда умр кечур-мақдан иборат ва буюрган ишоратдур.

ТЎҚҚИЗИНЧИ МЕЗОН

Бир аср илгари ўтган халқлар таъайиушларини кўрсатур. Чунончи, ул аср одамлари содда, софдил, тўғри, хиёнат буғзу адоват, кизблар кам бўлуб ёки бўлса ҳам ошкор эмас экан. Бунга сабаб исломни(нг) янгилиги, маҳкам ушлаганлари ёки муҳтасиби аҳли ислом ҳафта баҳафта таҳқиқ қилиб тургани сабаб бўлса керак. Алҳолчи, бул хил одамлар мингдан бир, балки қалил, дар ҳукми адамдур. Ҳамада нифоқ, нафсоният, кизб, буғзу адоват, хиёнатдур. Ул вақтни(нг) либослари бошда қолин пахталик тўффи, бўз кўйлақ, қўлда тўкулган тўнлари. Шул бўзни кўк, қарога мойил пахталик бир қабат оёғ кийими — ёрғоқдан қилган кафш-маҳси йўқ эди. Хўрақлари бўлса, миллий буғдой оши — гўжа, қарилар — атала, гоҳи тариқ оши, сут-қатикдан иборат эди. Мажлислари катта маъракаларда, чунончи тўйлар, хоҳ суннат тўй, хоҳ никоҳ бўлсун, дастурхон ўрнига миёналарга, яъни оммага ҳиёт замин-ерларга фахол-хошок солуб ўтқузуб, бир кун кўчада юруб, арбоблар чоқируб, мунодий айтуб, фалонийникига нонга ёки ошга деб, бир кун ош, бир кун нон таом эди. Ифторларда киши олдиға икки нон, бир косадан сув қўйуб, суюқ ош ила ифтор бўлур эди. Никоҳ тўйлар маҳаллага бир ош, зиғир ёғи илан тортуб, ақд холос эди. Мана бир асрни(нг) мезони! Фарқ: иккинчи мезондаги шаън-шавкат, сарфи беҳудаларни ўқудингиз. Мана балво!

Мана табодил! Мана мезон! Булар ҳаммаси маданиятдан намунадур, ободликдан нишона. Оламини кўрмак кўб асрлар аҳволини билмақдан иборат бўлса, мана кўрдингиз бир асрни(нг)

⁶⁷ Иброҳим сураси, 27-оят. Мазмуни: Оллоҳ ўзи хоҳлаган ишни қилур.

⁶⁸ Моида сураси, 1-оят. Мазмуни: Албатта, Оллоҳ ўзи истагандек ҳукм қилур.

аҳволини! Ҳама аҳволдин ёзмак бўлсам, ҳар аср неча жилд бўлмаги муқаррардур...

* * *

Ушбу қўлёзма тўрақўрғонлик Исҳоқхон тўра томонидан ёзилган. Аммо қайси йилда ёзилгани номаълумдур. Мен бу китобни 1950 йилда авторнинг ўз ҳовлисида топиб олганман. Менинг фикримча, ушбу китоб октябр революциясининг дастлабки йиллари (1918-1919) ёзилган бўлиши мумкин... Бу қўлёзма қанчалик аҳамиятга эга эканига унчалик ақлим етмаса ҳам ҳарҳолда тарихимизни ўрганишда ёрдамлашар деган мулоҳаза билан сақлаганим бу қўлёзмани таҳлил қилиш ниятидадурманким, бу менинг муяссарим бўлармикан?

Мазкур зотнинг яна битта қимматли (босма бўлса ҳам) китоби бордурким, у ҳам мендадур. Номи «Жомиъ ул-хутут».

Жўра Зокирий - аҳсилиқ. (Асл исми Идрис).

1958 йил, Аҳси-Киров

Ушбу асарни текшириш ва уни таҳлил қилиб, бир вақтлар «халқ душмани» деб эълон этилган асарнинг эгасига тўғри баҳо бериб, бирон нарса ёзиш учун, биринчидан, ўзимнинг шахсий турмушимдаги шароит имкон бермади. Иккинчидан, авторнинг бошқа асарларини ҳам топиш, уларни ҳам ўқиб чиқиш, ундан сўнг ижобий натижага келишга ҳаракат этиш керак эди. Бундай мақсадга етиш учун, турлук сабаблар топилиб, эплай олмадим.

Ушбунини текшириб, бир нарса ёзиш лозим бўлган тақдирда мени ҳам эслатувчи одам топилар, деб умид қилиб қолдим.

Жўра Зокирий
Имзо